

SUOMEN KIRKKOHISTORIAALLI-
SEN SEURAN TOIMITUKSIA

FINSKA KYRKO Historiska
SAMFUNDETS HANDLINGAR

XXVIII

JUHLAJULKKAISU

JAAKKO GUMMERUKSELLE

J A

MARTTI RUUTHILLE

HEIDÄN
TÄYTTÄESSÄÄN
60 VUOTTA

+

FESTSKRIFT

TILLÄGNAD

JAAKKO GUMMERUS

OCH

MARTTI RUUTH

VID
UPPNÄDDA
60 ÅR

+

HELSINKI 1930

SKHS toimintubsiot

20 HILJÄIS
 JAAKVO GUMMERIKSÖLLE
 JA MARTTI RUUTHILLE
 HEIDÄN TÄYTTÄESSÄÄN
 60 VUOTTA

XXVIII

Jlks 1930

Om missionsmetoderna vid tavasternas kristning.

Av

G. A. Donner.

Med biskop Thomas begynte som känt en ny epok i den finska missionens historia: tavasternas omvändelse. Redan egentliga finnarna synas till en viss grad av politiska hänsyn ha förmåtts att antaga den kristna tron, men vid tavasternas omvändelse dominera sådana politiska bevekelsegrunder. Genom Egentliga Finlands och Kumodalens kristning råkade tavasterna in mellan tvenne expansiva kristna makter, Sverige och Novgorod, mot vilka de helt naturligt icke i längden kunde värja sin tro. Häri ligger förklaringen till att den kraftfulla tavaststammen så relativt snabbt och oblodigt blev kristnad.

Tidpunkten för tavastmissionens begynnelse låter sig icke fastställa. De första påvisbara resultaten härstamma från 1220-talet, men möjligen har man redan tidigare uppnått framgångar. Vissa omständigheter tala härför, men andra åter emot.

Biskop Thomas upptog förbindelse med påvemakten, vilket på denna tid var av vikt för varje missionsarbete. Redan år 1220 synes han genom ärkebiskopen av Upsala ha anhållit hos påven Honorius III om tillstånd att förbjuda alla kristna att handla med de barbarfolk, som sökte förintä hans kyrka.¹ Dess värre är det omöjligt att avgöra om tavasterna befunno

¹ FMU I, nr. 64, dat. 13 jan. 1221.

sig bland de senare. I händelse så varit fallet har emellertid kort därpå en omsvängning i deras sinnesstämning gjort sig gällande (måhända på grund av uteblivande av de för dem nödvändiga saltlasterna?), ty under 1220-talet har biskop Thomas lyckats sätta i gång ett resultatrikt missionsarbete i Tavastland. De historiska förutsättningarna härför utesluta i det närmaste möjligheten av en mission med vapenmakt, och de få notiser vi äga om detta arbete tala om fredlig mission. Så läsa vi i en av Gregorius IX:s bullor av den 23 jan. 1220,¹ att "Finlandensis episcopus in Finlandia et terris vicinis magnum populum, ydolatrie cultuj seruientem, ewangelicando nomen Domini nostri Ihesu Christi de nouo, ut dicitur, acquisiuit eidem."² Bland "terræ vicinæ" måste vi räkna tavasternas, med så mycket mera skäl som en senare bulla av den 9 dec. 1237 till ärkebiskop Jarler av Upsala talar om att tavaststammen *fordom* omvänts tack vare ärkebiskopens och hans *föregångares* ansträngningar.³ Om vi skulle tolka dessa ord strikte, skulle sålunda missionsarbete i Tavastland vara påvisat icke blott under ärkebiskop Olof Basatömers tid (1219—1234), utan även redan under Valerius' (1206—1219); talet om "predecessores" synes dock stundom ha varit en fras, som ej får tagas för fullt, men i detta sammanhang är uttrycket måhända fullt riktigt.

Den föregående bullans ord ewangelicando-acquisiuit berätta ju om ett fredligt omvändelsearbete, vilket ställes helt utom

¹ Svartboken nr. 3.

² Uttrycket de novo torde här ej betyda ånyo, utan ung. "för första gången". Jämför uttrycket terras de novo in Livonia acquisitas, Liv- Est- u. Curl. Urk. buch I, nr. 45 (av år 1219).

³ J. W. Ruuth, Satakunnan asutusoloista keskiajalla, Hist. Ark. 15, s. 24, anser att med denna bullas tavaster menas Neder-Satakuntas befolkning. Efter Jaakkolas forskning står det dock utom tvivel, att tolkningen är oriktig.

tvivel av det följande meddelandet, att ryssarna "pro eo quod fidem catholicam susceperunt" på alla sätt sökte de nyomvändas skada och undergång. Om tavasterna med svärdet skulle ha tvungits att antaga den romersk-katolska tron, hade det ju varit ytterst dålig politik av novgoroderna att börja bekriga dem. Med denna uppgift bör den ryska Laurentiuskrönikans meddelande sammanställas, att furst Jaroslav år 1227 tågade mot tavasterna, "till vilka hittills ingen av de ryska furstarna vågat fara" och "erövrade allt deras land."¹ Denna dittills osedda kraftansträngning från Novgorods sida har påtagligen föranletts av biskop Thomas' framgångsrika omvändelsearbete i Tavastland.²

Även ur en annan urkund kan läsas, att tavastmissionen vid denna tid varit fredlig. Den 31 jan. 1229 konfirmerade påven Finlands biskop i besittningen av de hedniska kultplatser, som av honom nyomvända av fri vilja skänkt kyrkan.³ Att här är fråga om kultställen i Tavastland framgår av uttrycket "*per te conuersi*". Även om Thomas synes ha lyckats återföra avfallna hedningagrupper i Egentliga Finland till sin kyrka, böra deras heliga lunder sedan gammalt ha räknats såsom kyrkans egendom, men väl kan det tänkas att biskopen använt påvebrevet i fråga såsom bekräftelse å besittningen av även gammalt hedniskt land i Egentliga Finland. Sanningensligheten av bullans ord "*voluntate spontanea*" ha vi icke anledning att betvivla, då Thomas alls icke behövt anföra en sådan

¹ *Mikkola*, Novgorodernas krigståg till Finland — 1311, H. T. för Finl. 1927, s. 71.

² Jfr. *Ailio*, a. a., s. 44.

³ Om företeelsen, som är allmänuropeisk, se *Jaakkola*, Pakanallisiin kulttitarkoituksiin vihitystä maasta Suomessa, Mém. de la Soc. Finno-Ougrienne LII, s. 67.

grund för åtkomsten av egendomen. Ett frivilligt avstående av gamla helgedomar talar ju kraftigt för fridsmission.¹

Kristendomen har sålunda gjort sitt intåg i Tavastland genom präster, utsända av biskop Thomas eller möjligen — ehuru osannolikt — av någon av hans företrädare, utan att svenska kronan varit inblandad i företaget.

Huru ha dessa pionjärer för Jesu budskap burit sig åt för att nå sitt mål? Vare det genast sagt, att tavasternas liksom egentliga finnarnas² omvändelse skedde socken- eller byvis genom samfällt beslut av menigheterna.

Vi få icke betrakta de finska folkstammarna före missionsarbetets begynnelse såsom sammanslutningar av självständigt tänkande och handlande människor. Dessa förmedeltida folkstammar voro i likhet bl. a. med slaverna på södra Östersjökusten sammansatta av massmänniskor, som icke kände till det modärnare begreppet enskild övertygelse; för dem var det något självklart att göra det som deras släkt och stam, respektive dessas ledare, gjorde.³ Den nyare missionshistoriska forskningen har visat, att missionärerna i länderna söder om Östersjön först vände sig till stam- eller släktöverhuvudena,⁴ ty om det lyckades dem att omvända dessa följde hela stammen, resp. släkten med. Att metoden var densamma vid livernas och esternas omvändelse

¹ Här må ett parallellfall från Preussen omnämnas: år 1216 skänkte två döpta preussare landområden åt biskop Christian. *Blanke*, Die Missionsmethode des Bischofs Christian von Preussen, Altpreuss. Forsch. 1927, H. 2, s. 26.

² Dessas kristning hoppas förf. snart kunna underkasta en särskild granskning.

³ Se *W. Künnele*, Die Missionsmethode des Bischofs Otto von Bamberg und seiner Vorläufer in Pommern, Allg. Missionsstudien IV, s. 69 ff.

⁴ Så gjorde redan Willibrord och Bonifatius. *H. Lau*, Die angelsächsische Missionsweise im Zeitalter des Bonifaz. Diss. Kiel 1909.

framgår ur Henriks av Lettland berömda krönika. I denna finna vi även, att en talrik befolkning stundom överlagt och i sin helhet beslutit antaga den kristna tron.¹ Genomgående berättar Henrik om huru missionärerna döpte by efter by.² På i huvudsak samma sätt — ehuru något mer individualistiskt,³ beroende på högre kulturnivå — försiggick omvändelsen i Sverige och de övriga skandinaviska länderna. Islands inbyggare antogo år 1000 på sitt allting den kristna tron⁴ såsom statsreligion, varförinnan dock enskilda stormansätter kristnats, och även i Norge,⁵ Danmark och Sverige⁶ synas tingen ha haft ett avgörande ord i den stora frågan.⁷ Att även ätternas och deras överhuvuds ställningstagande ägt betydelse framgår redan därav, att de ostraffat synas ha kunnat övergiva den härskande folk- eller statsreligionen.

¹ *Henrik av Lettland*, Mon. Germ. Script. Tom. XXIII: I, 6, IX, 9, IX, 13, XI, 7 (lottkastning), XIX, 8, XX, 2 (lottkastning).

² Det kan ej komma ifråga att här närmare utnyttja det material för missionsmetoderna i Baltikum, som finnes hos Henrik. Ofullständigt finnes det samlat hos *Grüner*, Missionsmethode und Erfolg bei der Christianisierung Livlands, Allg. Missionszeitschrift 41, S. 97 ff., 156 ff., 205 ff.

³ Se framför allt *Maurers* skildring av "Einzelne Bekehrungen von Norwegern durch König Olaf Tryggvason", Die Bekehrung des norweg. Stammes I, s. 297—313.

⁴ *Maurer*, a. a., s. 201—226 och 238—242. Islands folk hade f. ö. vid denna tid redan höjt sig till en rel. individualistisk kulturnivå, varpå vi finna många tecken i de isländska sagorna.

⁵ *Maurer*, a. a., s. 160, 167, 284 ff., 523, 527, f., 532 ff.

⁶ En metodisk undersökning av det svenska källmaterialet lovar att giva gott resultat. Antydningar om missionsmetoderna i Sverige finnas hos *K. B. Westman*, Kyrkan och Sveriges folk under medeltiden, Sv. kristl. studentrörelses skriftserie 21.

⁷ Jfr. *A. D. Jørgensen*, Den nordiske kirkes grundlæggelse og første udvikling, s. 513 f. och ofta.

Den föregående undersökningens resultat skola, tillämpade på Finlands förhållanden, visa sig fruktbringande. I den mån forskningen hittills utrett finnarnas samhällsordning vid hednatidens slut synas stamområdena ha delats i mindre områden, sammansatta av några stambyar och med fast avgränsad jordegendom.¹ Dessa sockenområden synas ha haft egna ting, å vilka tydligen alla viktigare angelägenheter avgjorts.² Dessutom behövde de naturligtvis hövdingar för krigsföretag, och sådana tror man sig ha funnit i de finska runornas "Reko" eller "Riiko", vilket vore härlett ur latinets "Rex".³ Då även släkterna då ännu måste antas ha präglats av fast sammanhållning, utövades säkerligen ett stort inflytande av släktäldste.

Existensen av sådana sockenområden — tingslag före kristen tid har man påvisat också i Tavastland, grupperade kring Tammela, Vänä, Hattula, Sääksmäki, Hauho och Hollola.⁴ Dessa områden synas ha delats i mindre distrikt, vilka i de flesta voro fyra till antalet. Vi ha att tänka oss kristendomens intåg i dessa landamären på följande sätt. Präster ha uppsökt den närmaste "storsocknen" och där under en tid utlagt evangelium, varvid de icke underlätit att framhålla det mäktiga skydd mot karelare och novgoroder den romersk-katolska kyrkan kunde erbjuda. Detta torde i främsta rummet ha stämt tavasternas ledande män välvilliga för prästernas sak och genom deras påverkan har sedan sockenområdets eller dess "fjärdingars" folk vid gemensamt möte beslutat antaga dopet och "kristen lag". Då väl en tavastsocken gjort början dröjde

¹ *Voionmaa*, Suomen vanhin maakunta- ja pitäjälaitos, Suom. Tiedekat. Esit. 1911, 1. Voionmaa kallar dem "pitäjiä", vilka vi här översätta till "sockenområden".

² *Voionmaa*, Suom. keskiajan tutk. s. 235, Huntuvuori, Piirteitä keakiajan Nousiaisista, Hist. Ark. XXVII, nr 6, s. 2.

³ *Kaarle Krohn*, Suom. runojen uskonto, s. 302.

⁴ *Voionmaa*, Muinaishistoriallinen Häme, Kaikuja Hämeestä VIII, s. 19—26.

det knappast länge innan de övriga följde exemplet. Detta missionens kollektiva framskridande gör det lätt förståeligt, att t.o.m. mycket stora områden kunde kristnas på kort tid. Sannolikt hade alla tavaster en tid varit kristna då reaktionen utbröt år 1237, ehuru en svag möjlighet förefinnes att något avsidet beläget sockenområde, exempelvis bosättningen kring Kyrösjärvi, icke följt stamfrändernas avfall från den gamla tron.

Något direkt historiskt bevis för att missionen även i vårt land framskridit på det skisserade, kollektiva sättet kunna vi icke framlägga, men väl ett indirekt: Erikslegenden uppger att kung Erik efter sin seger skulle sammankallat det folk i landet, som icke stupat och givit det fred.¹ Denna notis kunna vi icke tillmäta sanningsvärde beträffande Sankt Eriks tåg, men det återspeglar dock huru legendens författare på 1270-talet tänkte sig ett korstågs genomförande. Det är anmärkningsvärt, att han låter finnarna på något slags folkförsamling besluta om kristendom eller hedendom, fred eller fortsatt fejd. De besluta sig för kristendomen och erhålla fred. Det synes troligt, att denna skildring återger förloppet vid Birger Jarls tåg ett tjugotal år tidigare, varom mera senare. Då sålunda av allt att döma folkförsamlingar i krigstid fattat beslut i fråga om den nya tron, är det klart att de gjort det även under tider av fredlig mission. En vink om att biskop Thomas' missionärer liksom deras kolleger i sydligare trakter först vänt sig till de ledande i landet möta vi i den ovannämnda uppgiften, att nyomvända av fri vilja skänkt kyrkan jordområden, som tidigare använts för hedniska kultändamål. Givarna torde ha varit män i ledarställning.²

¹ Script. rer. Suec. II, s. 279: *Convocato igitur, qui remansit, populo terræ, pace data.*

² Jfr. *Voionmaas* undersökning rörande dessa områden, *Suomen aatelin alkuhistoria*, Hist. Aikakauskirja 1919, s. 106 f.

Här bör Ailios åsikt omnämnas, enligt vilken tavasterna omvänts av biskop Thomas med samma våldsamma medel som biskop Albert av Riga använde i Livland. Så anser han bl.a. att Haga borg söder om Tavastehus uppförts redan under Thomas' tid och haft samma karaktär av "Zwingburg" som de talrika borgarna söder om Finska viken.¹ Även om Hagas utbyggande² kunde dateras före år 1249, vilket historikern ej kan avgöra,³ är därmed borgens karaktär av tvångsborg icke bevisad. Den kan i detta fall vara påbyggd av västerlänningar för att bereda tavasterna ett effektivare skydd mot deras fiender än de dittills ägt, i enlighet med det av Ailio omnämnda livländska fallet, då biskop Meinhard lovade uppföra en borg åt Ykeskolaliverna, om de läto döpa sig.

Vi nämnde ovan att såväl de historiska förutsättningarna för biskop Thomas' tavastmission som direkta historiska vittnesbörd tala emot förekomsten av väpnad mission och här må ytterligare understrykas, att Thomas' resurser icke kunna ha räckt till att med våld kuva tavasterna, då icke novgoroderna år 1227 kunde göra det⁴ och då det krävdes Birger Jarls ingripande år 1249 härtill.

Man har betecknat tavasternas avfall från kyrkan år 1237 såsom det bästa beviset på att den nya tron dessförinnan utbredds med maktmedel.⁵ Med orätt. Det är en vanlig företeelse att de nyomvända först efter en tid börjat inse inom vilken organisation de hamnat och vilket brott med tidigare

¹ *Ailio*, a. a., s. 82 ff.

² Det är att märka, att en hednisk borg redan tidigare existerat på platsen.

³ *Rinne* hyser som bekant den bestämda åsikten, att Birger Jarl utbyggt Haga. *Suomen keskiaikaiset mäkiliinat*.

⁴ Detta framgår ju av tavasternas följande år företagna hämndetåg.

⁵ *Ailio*, a. a., s. 46.

sedvänjor de måste underkasta sig. Då tavasterna kommit underfund med att de måste överlämna åt biskopen fyra mardskinn på läge,¹ att de icke fingo bränna sina döda, att de icke fingo lägga ut svaga barn att dö, att blodshämnden måste övergivas o.a. dylikt, då behövdes det ingen annan anledning för dem att vilja fördriva de män och den Gud, som pålade dem slika nyheter. Dessutom är en annan orsak till det nämnda avfallet känd: provokation av närboende "korsets fiender", sannolikt karelare och novgoroder. Då tavasterna fått löfte om hjälp av dessa reste de sig och förövade hemiska grymheter mot sina präster, i det att de rev ut ögonen på somliga, högg av händer och andra lemmar på somliga, medan de övriga brändes å bale. I anledning härav utverkade ärkebiskopen av Upsala av påven Gregorius IX. en korstågsbulla mot avfällingarna. Vi äga ingen uppgift som tyder på att den haft någon direkt påföljd, däremot känna vi ett stort anlagt krigståg, som svenskar och finner år 1240 företogo till Nevan för att stävja Novgorods expansionstendenser västerut. Som deltagare i detta tåg nämnas också tavasterna av de ryska krönikorna. Denna uppgift kan vara felaktig, men den säger oss i varje fall att tavasterna då icke mera kunna ha varit Novgorods bundsförvanter och då det är osannolikt, att svenskarna skulle vagat företaga taget om de kunnat befara infall av tavasterna i Egentliga Finland, är det troligt att dessa varit med och sälunda dessförinnan återgått till lydnad under kyrkan. Av det föregående framgår att detta var en enkel sak: det krävdes blott några tingssammankomster. Vad som i sådant fall framkallat underkastelsen måste naturligtvis lämnas därhän; nämnas må blott, att väpnad intervention ej varit nödvändig, ty en effektiv spärning av salttillförseln till Tavastland kan ha verkat lika kraftigt. Dessutom kan det tänkas, att

¹ *Valonmaa*, Suom. keskiajan tutk., s. 63 ff. och Suomen karjalaisen heimoin historia, s. 95.

biskop Thomas utlovat en kraftig hjälp mot arvfienterna i öster, vilken sedan gestaltat sig till företaget av år 1240.

I händelse tavasterna verkligen mellan åren 1237 och 1240 återgått till kristendomen medförde Neva-företagets fullständiga misslyckande ett förnyat avfall, varpå tavasterna av allt att döma tillsammans med karelare och novgoroder så kraftigt ansatt biskop Thomas i Egentliga Finland, att han ej ägde krafter till fortsatt kamp utan drog sig tillbaka från sitt ämbete.

Denna Juustens uppgift, att Thomas rymt landet undan "kuronernas (= karelarnas) och ryssarnas raseri" kan mycket väl innehålla den enda orsaken till biskopens abdikation, ty de orsaker påven¹ nämner, nämligen att Thomas låtit stympa en person till döds och förfalska några pävliga brev, kan biskopen ha uppdyktat för påven. Om han nämligen ville slippa sitt ämbete fanns det enligt kanoniska rätten knappast någon annan möjlighet. Flere canones bestämma nämligen, att en biskop under sin levnadstid ej kan avgå och efterföljas av en annan.² En kanon förutser den enda möjligheten till abdikation just i "capitalis culpa".³ Den stadga, på vilken biskop Thomas tydligen åberopat sig, lyder: *Si episcopus, presbyter, aut diaconus capitale crimen commiserit, aut chartam falsaverit, aut falsum testimonium dixerit, ab officio honore depositus in monasterium retrudatur . . .*⁴ Det verkar egendomligt, att Thomas skulle begått just två av de tre brott som här beläggas med avgång såsom straff. Vi vilja ej förneka möjligheten av att Thomas begått de nämnda brotten, men av det ovsagda framgår dock att man av uppgiften om dem ej kan draga slutsatser rörande biskopens karaktär.

¹ FMU. I, nr. 88.

² C. 4—5, Causa VII, questio I.

³ I. Pars, c. 7, q. 1.

⁴ C. 7, D. I.

Då fredliga medel tydligen ej mer kunde förmå tavasterna att underkasta sig kristen lag grep Birger Jarl till svärdet. Hans ledningsfärd tillkom av allt att döma på kyrkans initiativ. Påvemakten var vid denna tid — i motsats till vad fallet varit på 1150-talet — i hög grad intresserad av de finska stammarnas införlivande i dess kyrka. Fr. o. m. år 1229 räknade påvemakten med Finland såsom en maktfaktor i den kamp mot Novgorod,¹ som påven med all kraft bedrev, bl. a. genom underhallandet av en så gott som ständig legation i Östersjöområdet. Birgers tåg kan alltså med rätta betecknas såsom korståg.

Dess förlopp synes icke ha varit alltför blodigt. Betecknande är Erikskrönikans ytterst kortfattade skildring av själva striden. Med tanke på de finska stammarnas krigföringssätt under förkristen tid är det f. ö. ytterst osannolikt att någon större drabning ägt rum. Även om man antar, att tavasterna erhållit kunskap om jarlens annalkande, skulle de samlat sig och sökt hindra hans framträngande blott om de ansett sig honom överlägsna eller jämnstarka med honom. Vanligen flydde de finska stammarna vid fiendens annalkande in i sina borgar eller till skogarna.² Antagligast är att Birger intagit en eller ett par borgar, varpå tavasterna insett det fruktlösa i att fortsätta motståndet. Erikskrönikan framställer kampens avveckling sålunda, att Birger Jarl efter segern erbjudit tavasterna "gods och liv och frid att leva allt utan kiv" med villkor att de blevo kristna.³ Detta ha åtminstone de flesta sockenområdenas folk gått in på. Krönikans ord om att "vilken hedning ej ville så, honom läto de döden övergå" få ej tolkas så,

¹ Se förf:s Finland och Europa för 700 år sedan, Finsk Tidskr. 1929, Juli—Aug., s. 47—61.

² Talrika exempel i Henriks av Lettland krönika.

³ Det är värt att observera, att Erikskrönikans framställning motsvarar Erikslegendens skildring av "första korståget", ehuru den är mera utdragen och mer diffus.

att individuellt ställningstagande skulle förekommit,¹ men äro måhända riktiga såtillvida, att en eller annan storsockens folk föredragit att kämpa till sista man hellre än att böja sig under romerska kyrkan.

Det synes troligt, att Birger Jarl utlovat svenska kronans kraftiga stöd åt tavasterna mot karelare och novgoroder, vilket i förening med det intryck tavasterna under korståget fått av svenskarnas maktresurser bör ha underlättat deras återgång till den kristna tron. En regelrätt svensk ockupation av tavastland med centrum i Tavastehus (antingen det nuvarande slottet eller Haga borg) blev i varje fall följderna av Birgers företag. Fästets geografiska placering² företogs med stor skicklighet, i det att det samtidigt kunde fylla två uppgifter: att hålla de omgivande trakternas invånare i schack, främst genom att avbryta all handel via den gamla vattenleden till Lojoviken och Östersjön, och att utgöra ett värn för tavasterna mot fiender, som sökte sig upp längs denna vattenled. Emellertid är det tydligt, att icke enbart denna borg skulle förmått hålla tavasterna lugna om de icke skulle ha funnit sig eruå verkliga fördelar av sin anslutning till romerska kyrkan och till svenska kronan. Det faktum, att vi icke höra talas om något nytt avfall från den kristna tron i Tavastland, ådagalägger att tavasterna snart funnit sig tillrätta i de nya förhållandena.

Om vi nu rikta blickarna mot den så att säga inre sidan av missionens bedrivande, så faller det genast i ögonen att biskop Thomas haft att tillgå infödda finnar såsom präster, vilket var en stor styrka. Att så var fallet kunna vi med tämligen stor visshet sluta oss till av det kända faktum, att finnen Petrus Kaikkivalta verkade som missionär i Estland åtminstone 1215—

¹ Yttrandet är i varje fall ett intressant vittnesbörd om krönikörens eget individualistiska åskådningssätt.

² Jfr. Jaakkola, Suomen muinaiset valtarajat, s. 22 f.

1226. Under tiden före år 1215 synes man sålunda målmedvetet ha strävat efter att utbilda finnar till präster, vilka helt naturligt kunde arbeta effektivare än främlingar bland sina stamfränder.¹ Man kan tänka sig att de "sänts i skola" till Sverige, Åland eller Gotland,² men uteslutet är ej heller att en skola för infödda redan under kristendomens första tider inrättats i Egentliga Finland.³ Redan det första missionsarbetet bland finnarna måste f. ö. ha varit lättare för svenskarna än det var för tyskarna söder om Östersjön, ty då svenskar och finnar bodde sida vid sida i sydvästra Finland kan det åtminstone icke ha rått någon brist på tolkar.⁴ Att ledarna av den finska missionen så snabbt som möjligt sökt skapa ett inhemskt prästerskap är ju helt naturligt redan därför att denna mission utgick från Sverige, varest en nationell kyrka snabbt skapats. Men härtill kommer, att den romerska missionen åtminstone alltsedan paven Gregorius I:s (590—604) tid lade vikt vid hedniska barns utbildning till missionärer för deras egna folk.⁵

Vi äga ringa möjlighet att på grundval av det inhemska källmaterialet få en inblick i arten av missionärernas arbete,⁶ men

¹ Vilken vikt Rom fäste vid förvärvandet av infödda missionärer bevisas klart av paven Alexander III:s brev av d. 5 sept. 1171 (?) till ärkebiskopen av Nidaros och f.d. biskopen av Stavanger, vari dessa uppmanas överlåta den estniskfödde munken Nicolaus såsom medhjälpare åt biskop Fulco under dennes planerade mission bland esterna. Dipl. Norv. XVII, nr. 4.

² År 1226 medgav den påvliga legaten Wilhelm av Modena St. Jakobskyrkan i Visby rätt att i sina skolor undervisa lärjungar av vilken-somhelst nationalitet (*Förj:s* Wilhelm von Sabina, s. 135 f.), tydligen just i avsikt att därstädes utbilda egna präster för folken öster om Östersjön. Det finnes alltså en möjlighet att biskop Thomas sänt finnar till dessa skolor.

³ Jfr. *Hastig*, Katedralskolan i Åbo, s. 1 f.

⁴ *Blanke*, a. a., s. 40 f.

⁵ Dock kunna vi hoppas erhålla något mera material då Aarno Malin publicerat de *Sermoes de s. Henrico*, han i Upsala avskrivit.

sammanställa vi de källfragment vi äga med det som är bekant om medeltidens fredliga missionsarbete i allmänhet erhålla vi i korthet följande bild. Då missionärerna kommo till en hednisk stam var deras första göromål att predika (evangelizare), att utlägga den kristna lärans innehåll för att därmed söka förmå hedningarna att besluta antaga kristendomen. Från den tyska missionshistorien känner man dock fall då missionärer, som ej haft framgång med ordets förkunnelse, gripit till kraftigare medel och förstört hedniska helgedomar för att visa de hedniska gudarnas vannakt.¹ Att predikan också i Finland utgjort missionens begynnelse kunna vi utläsa ur våra urkunder.² Då menigheten beslutit antaga den kristna tron skulle dopet följa, men detta måste enligt den kanoniska rätten föregås av dopundervisning, det s. k. katechumenatet, vilket skulle vara 20 dagar.³ Ingen direkt uppgift talar om sådan dopundervisning bland tavasterna, men vi äga inga skäl att betvivla dess förekomst, ehuru den naturligtvis i betraktande av massnivändelserna måste bliva summarisk.⁴ Anmärkningsvärt är, att man icke ens vid tvångsmissionen synes ha underlåtit att före dopet bringa finnarna någon kunskap om Guds ord. Såsom en sådan förberedelse våga vi nämligen tolka innehållet av de ord, som Erikslegendens författare låter följa på de ovan citerade "pace

¹ *Lau*, a. a., s. 50, *Heer*, Ein karolingischer Missions-Katechismus 1911, s. 2 f.

² Så bl. a. FMU I, nr. 24: *prædicatores et eruditores christianæ legis . . . requirunt*. Svartboken nr. 3: *ewangelicando nomen Domini . . .*

³ C. 1, D. IV de consecr.

⁴ En intressant bild av ett sådant massdop av ester ger Henrik av Lettland efter skildringen av Öselbornas besegrande (XXX, 5): *Dantur pueri nobilium, quorum primum vener. Rigensis episcopus cum gaudio . . . catechizatum, sacro baptismatis fove rigavit, alii presbiteri alios rigaverunt, qui et in urbem cum gaudio ducuntur, ut Christum predicent, ut Tharaphitan, qui deus fuit Osilianorum, eiciant. Qui per medium castorum fontem consecrantes et dolium replentes, primo seniores et meliores catechizatos, deinde viros alios et mulieres baptizant et pueros.*

data", nämligen: *prædicata Christi fide, baptizatis plurimis*. Legendan fortsätter därpå: *fundatis ecclesiis . . . institutisque ibi sacerdotibus ac ceteris, quod ad religionem Christiani cultus pertinent, ordinatis*. Då vi här i riktig ordningsföljd möta huvudpunkterna i det dätida missionsarbetet, finna vi att legendans författare haft en levande uppfattning om detsamma,¹ och även om vi icke kunna vara säkra på att skildringen återger Erik den heliges och sankt Henriks mission, är det mer än troligt att författaren haft en förebild i Birger Jarls korståg.

Om själva dopets fullgörande veta vi intet, men den kanoniska rättens bestämmelser ha helt naturligt så vitt möjligt följts.² Dock torde dess stadgande om att massdop finge företagas blott under påsk- och pingsthögtiderna³ här lika litet som i Livland⁴ alltid följts, emedan politiska förhållanden kunde göra ett uppskov med dopet farligt.⁵ Av intresse är dock att dopet vid den nordiska missionens begynnelse synes ha förrättats blott vid påsk och pingst.⁶

Som nämnt tillskriver Erikslegenden sin hjälte efter dopets begående grundandet av kyrkor och återger därmed förloppet i allt missionsarbete runt Östersjön. Först då de hedniska helgedomarna voro förstörda och menigheten intagen i kyrkans gemenskap kunde man skrida till ett kyrkobygge, som ju förut-

¹ Det förtjänar observeras, att de tre legendutdrag, *Jaakkola* (Pyhän Eerikin . . . Legendan synty, s. 234 f.) jämför med detta ställe i Erikslegenden icke innehålla en så utförlig framställning, varför denna knappast utgör en kopia av någon annan legend.

² För dopbestämmelserna under 900- till 1100-talen se Decretum Gratiani, D. IV de consecr. Jfr. även *Heer*, a. a.

³ C. 11—15, 17—18, D. IV.

⁴ *Henrik av Lettland*, passim.

⁵ Harvid åberopade man sig måhända på den kanon, som tillät dop även å andra tidpunkter i händelse "obsidio" eller "persecutio" tvingade därtill. C. 16, D. IV de consecr.

⁶ *H. Hildebrand*, Sveriges Medeltid III, s. 31.

satte bygdens medverkan.¹ Men detta var den viktigaste uppgift missionärerna hade sig ombetrodd att genomföra, ty det gällde att så snabbt som möjligt genom ordnad kristen gudstjänst vänja de nyomvända av med deras gamla religiösa bruk. Vi finna också att kyrkobygget överallt i Skandinavien så snabbt som möjligt efter omvändelsen sattes igång.² Biskop Otto av Bamberg, som kristnade Pommern, skyndade att på varje ort, vars folk antagit kristendomen, grunda en kyrka genom att viga altaret eller blott ett nödfallsbygge av gröna trädgrenar; detta emedan han icke hade tid att invänta byggets fullbordande, men varje kyrka dock måste vigas av en biskop personligen.³ I Preussen skred biskop Christian mycket tidigt till uppförande av kyrkor och i Livland gjorde man på samma sätt så fört man var någorlunda säker på att neofyterna icke genast åter komme att avfalla.⁴ Ett intressant bevis för att också svenskarna voro snabba i vändningarna då det gällde att uppföra kyrkor möta vi i Henriks av Lettland skildring av konung Johan Sverkersons missionsförsök i Estland år 1220. Krönikören skriver att svenskarna efter att ha besatt borgen Leal "circumiverunt per provinciam docentes et baptizantes ex eis et ecclesias edificantes".⁵ Det kan icke råda något tvivel om att de svenska och finska präster, som kristnade finnarna följt det ovan skisserade allmänna bruket och fått kyrkor till stånd omedelbart efter omvändelsen. Att kyrkor, om också blott av anspråkslös art, existerat i Tavastland redan på 1220-talet, måste sålunda betraktas som säkert. Rinnes

¹ Därförinnan ha måhända prästerna här som i Sverige och på Island förrättat privat gudstjänst i provisoriska lokaler, tält eller dylikt, varvid prakten och ceremonierna synas ha utövat dragningskraft på hedningarna. *Hildebrand*, a. a. III, s. 72.

² *H. Hildebrand*, a. a. III, s. 66 ff.

³ *W. Kümmler*, a. a., s. 43.

⁴ *Henrik av Lettland* X, 14, XI, 7 och oita.

⁵ *Henrik*, XXIV, 3.

forskningar¹ ha också för Tavastlands vidkommande visat, att kyrkorna ursprungligen varit vida talrikare än nuder senare tider samt att man även här frivilligt uppfört kyrkor, omständigheter, som i sin mån vittna om att det första missionsarbetet i Tavastland varit fredligt.²

Efter dopet och kyrkobygget vidtog den svåraste delen av prästens arbete: att vänja befolkningen med kyrkans stadgar och seder. Detta s. k. efterarbete omfattade bl. a. föranstaltande av kyrklig begravning, nattvard och bikt.³ Det omfattade självfallet även utrotandet av hedniska bruk som ej voro förenliga med katolsk lag. Det ligger i sakens natur att våra källor så gott som intet ha att förmäla om detta arbete. Till kännedomen om huru kristendomen småningom undanträngde hedendomen i folkets tankevärld och religiösa föreställningar har biskop Gummerus med stöd av folkdiktningen lämnat viktiga bidrag.⁴ Effektiviteten av detta kyrkliga efterarbete var helt naturligt i hög grad beroende av prästernas kunskapsnivå. Vi få icke hysa en hög tanke om denna. Den förblev i Finland under hela medeltiden lag i jämförelse med det kontinentala Europas standard. Därför är det ej heller förvanansvärt att hedendomen i vart lands avlägsnare delar ännu vid medeltidens slut icke kan sägas ha fullständigt utrotats.

¹ Kirkkontutkimuksen lista seurakuntahistorian valaisemiseksi, Suom. Kirkkohist. Seuran Vuosikirja VII—X, s. 265 ff.

² Rimnes fortsatta forskningar på detta område ha, enligt vad han älskvart meddelat förf., på ett övertygande sätt bekräftat de tidigare resultaten.

³ Blanke, a. a., s. 28 f.

⁴ Suomalaisten käännytys kristinuskoon, Oma Maa 1920, I, s. 339—342.

De österbottniska karelarnas omvändelse.

Av

P. O. von Törne.

I sitt arbete "Suomalaisia keskiajan tutkimuksia" påpekar *V. Voionmaa*, att det framför allt var kyrkan som arbetade på att förena det land i norra Österbotten, vilket i Nöteborgsfreden 1323 fortfarande erkänts vara karelskt-noygorodskt område, med det svenska rikets besittningar (s. 165). En något närmare granskning av denna företeelse erbjuder rätt mycket av intresse och skall därför här i korthet försökas.

Voionmaa har på ett övertygande sätt framhållit, att Nordösterbotten sedan gammalt hört till den karelska folkstammens landamären, i början mer utnyttjat för handels- och fiskerifärder samt för lapparnas beskattning, senare tydligen ock till en del koloniserat av bofasta karelska nybyggare.¹ Och *J. Juakkola* har med begagnande av hans argument eftertryckligt hävdat samma uppfattning, ytterligare framhållande på ett sätt, som väl knappast mer skall kunna jävas, att Nöteborgsfredens av forskarne så omstridda gräns nådde Bottniska viken utmed den lilla Pattijoki älv straxt norrom Brahestad.² Den senare förenar sig ock med den förre i uppfattningen, att denna nya politiska gränslinje följde en bestående gränslinje mellan tavasternas och karelarnas dåvarande stam- eller bosättningsområden. Det märkliga är nu, att denna

¹ Suomalaisia keskiajan tutkimuksia, s. 56—57, 164—165. Suomen karjalaisen heimon historia, s. 32—33.

² Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323, särskilt kap. III och sid. 197 ff.